

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2020, s. 4: 273-280

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Kelâm-ı Pîr (Kitâb-ı Heft Bâb). Çev. Tahereh Mirzayi. Ed. Yalçın Çakmak. Tunceli: Kalan Yayınları, 2020.

Mustafa AYKAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Kelâm ve İslâm Mezhepleri Anabilim Dalı
Asst. Prof., Kastamonu University, Faculty of Theology,
Department of Kalâm and Islamic Sects.
Kastamonu / Turkey
maykac@kastamonu.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3126-1070

DOI: [10.5281/zenodo.4026114](https://doi.org/10.5281/zenodo.4026114)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 28 Haziran / June 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Temmuz / July 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: AYKAÇ, M. (2020). Kelâm-ı Pîr (Kitâb-ı Heft Bâb). Çev. Tahereh Mirzayi. Ed. Yalçın Çakmak. Tunceli: Kalan Yayınları, 2020. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (Eylül 2020): 273-280

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Hız. Muhammed'in vefatından sonra devleti yönetme görevinin Hız. Ali'ye ait olduğu, ondan sonra da yine onun soyundan gelen çocuklarına ait olduğu, b düşüncesine sahip olanların ortak adı Şia'dır. Şia'nın önde gelen fırkalarından birisi İsmâiliyye'dir. İsmâiliyye Hız. Ali'den sonra insanları yönetecek yedinci imamın Ca'fer-i Sâdık'ın (ö. 148/765) en büyük oğlu İsmail olduğunu bir ilke olarak benimsemektedir. Zâhir-bâtın ayrımı, yedili hiyerarşik devir anlayışı, gerçek bilginin mâsum imam tarafından bilinebileceği ve ancak ondan ta'lim yoluyla öğrenilebileceği fikri İsmâiliyye'nin mümeyyiz vasıflarıdır.

İsmâîlîliği benimseyen Fâtımîlerin sekizinci halifesi Müstansır-Billâh'ın (ö. 487/1094) vefatından sonra İsmâiliyye Müstansır-Billâh'ın oğullarından Nizâr'ın mı, yoksa Müsta'li-Billâh'ın mı imam olacağı konusunda Doğu (Nizâriyye) ve Batı (Müsta'liyye) İsmâîlîliği şeklinde ikiye ayrılmıştır. Doğu İsmâîlîliğini temsil eden Nizâriyye mensupları bugünkü İran, Azerbaycan ve Afganistan'ın bazı bölgelerinde yaşamışlardır. Özellikle Hindikuş Dağlarının kuzeyinde, Amuderya'nın güneyi ve Kunduz Irmağı'nın doğusunda yer alan ve Bedahşan diye isimlendirilen bölge Nizârî İsmâîlîlerinin günümüze kadar yaşadığı bir bölgedir. İşte tanıtımını yapacağımız *Kelâm-ı Pîr* veya *Kitâb-ı Heft Bâb* isimli kitap Bedahşan'da yaşayan Nizârî İsmâîlîlerinin inançlarını anlatan önemli kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Bu eser Yalçın Çakmak editörlüğünde Tahereh Mirzayi tarafından dilimize tercüme edilerek, ilmî çalışmalar için temel bir kaynak olarak ortaya konulmuştur. Eser Afganistan İsmâîlîliğinin yapısının öğrenilmesi kadar İsmâîlîlik-Alevilik/Bektaşîlik ilişkisi bakımından da önem arz etmektedir.

Kelâm-ı Pîr Farsça bir eser olup, orijinal metnin kaynağı olarak Bombay'da yaşayan birkaç kişi gösterilmektedir. İsmâiliyye'de gizliliğe verilen önem sebebiyle bu kişiler bu eseri saklamak ve vermemek istemiş, daha sonra bu kişilerden Mekhi Muhammed Mirza Bey'in fikrini değiştirmesi kitabın ilim dünyasına girmesine vesile olmuştur. Kitabın başında editörün notu ve kısa bir sunuş yazısı bulunmaktadır (s. 9-19). Kitabın sonunda ise "Muzafferî Matbaası numara 14 Mirza Ali Caddesi, Ömer Kahârî Mumbaî Posta numara 9'da ve Ağa Mirza Kerim Şirâzî'nin çabası ile basılmıştır. Bunu Muhammed

Habîbullah Zeki ‘Mahbûb-u Rakam’ 1352 senesinde yazdı” denilerek eserin basımına dair bilgi verilmektedir (s. 157).

Kitabın yedi bâbdan müteşekkil kılınmasına sebep olarak İsmâililiğin yedili sistemi öne çıkmaktadır. Ayrıca buna sebep olarak yedi kat gök, yedi gezegen, yedi yeryüzü, yedi deniz, yedi iklim, yedi rüzgâr, yedi gün (-ün bir hafta oluşu), insanın yedi uzvu, yedi hüküm sahibi (altısı ulu’l-azm peygamber, yedincisi medhi), yedi tat, yedi renkten de söz edilmektedir. (s. 139-141).

Kitabın dibâcesinde İsmâiliyye fırka-i nâciye olarak nitelenerek, Nizârî İsmâiliyye mensuplarının *Kelâm-ı Pîr*’i kadîm felsefecilerin hikmetlerini barındıran, itibarlı bir eser olarak kabul ettikleri belirtilmektedir. Dibâcede kitabın başında Bedehşan ve Horasan Hüceti olarak nitelenen Ebû Mu’in Nâsır-ı Hüsrev-i Belhî’ye (ö. 480/1087) nispet edilse de ona ait olamayacağına dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Mütercim tarafından Ağa Mirza Kerim Şirâzî’ye veya Muhammed Habîbullah Zekî’ye ait olabileceği zikredilen eserin dibâcesinde kitabın Nâsır-ı Hüsrev’e ait olamayacağına dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. İlk olarak *Kelâm-ı Pîr*’in metni ile Nâsır-ı Hüsrev’in *Vech-i Din*, *Zâd-u’l-Müsâfiri*, *Sefernâme ve Ruşenâyinâme* gibi eserlerinin metni karşılaştırılarak eserlerin birbirlerine benzemediği söylenmektedir. Daha sonra *Kelâm-ı Pîr*’de Nâsır-ı Hüsrev’den sonra yaşamış kişilerin ve isimlerin geçtiği belirtilmektedir. Buna örnek olarak Nâsiruddîn et-Tûsî’ye ait olan *Ravza-yı Teslim* veya *Tasavvurât* isimli eserin, hicrî sekizinci yüzyıla ait olan ‘*Umdetü’t-Tâlib fî Ensâb-ı Ali’nin, hicrî onuncu yüzyılda* (933/1526’da) yazıldığı bilinen *Letâyifü’t-Tavâif* isimli eserlerin zikredilmesi bu hususta delil olarak öne sürülmektedir. Diğer taraftan Nâsır-ı Hüsrev’in diğer eserlerinde kendisinin Horasan’ın Kudâbiyan şehrinden olduğu ve seyyid olmadığı belirtilirken, *Kelâm-ı Pîr*’in müellifi kendisini Hayderabadlı ve Câfer-i Sâdık’ın torunu ve seyyid olarak takdim etmektedir. Yine *Kelâm-ı Pîr*’in müellifi kendisinin Hasan Sabbah’ın torunu olduğunu da söylemektedir. Hâlbuki Nâsır-ı Hüsrev Hasan Sabbah’tan elli altı yaş daha büyüktür. Daha sonra *Kelâm-ı Pîr*’in Nâsır-ı Hüsrev tarafından yazıldığı ama daha sonra onun müridleri tarafından bazı eklemelerin yapıldığı iddiaları da değerlendirilerek bu fikir de geçersiz kabul edilmektedir (s. 23-27). Eserin dibâcesindeki bu kıymetli değerlendirmeleri ışığında *Kelâm-ı Pîr*’in farklı kişiler tarafından farklı zamanlarda yapılan eklemeler sonucu oluştuğu anlaşılmaktadır.

Eserin birinci bâbında müellif kendisini “hakir kul” diye tavsif ederek gezdiği ülkelerden ve edindiği tecrübelerden bahsetmekte ve İsmâliyye’nin davetine nasıl tabi olduğunu anlatmaktadır (s. 33-40). Müellif yetmiş iki yıl tefsir, hadis, felsefe gibi zahir ilimlerle uğraştığını sürekli ibadet ettiğini, çok düşündüğünü ama bunların kendisine bir katkısının olmadığını, sonunda Baba Seyyidenâ isimli bir davetçiden etkilenerak ona tabi olduğunu, onun kendisini dinî konularda tatmin ettiğini, daha sonra da Bedehşan’a hüccet ve davetçi olarak tayin edildiğini söylemektedir. (Baba Seyyidenâ Hasan Sabbah’a taraftarları tarafından verilen bir isimdir.) Bu bölümde Mustansır-Billah’a salâtü selâm okunması ve onun “Bed’u’l-hak ve dünya ve’-d-dîn” olarak anılması dikkat çekicidir.

İkinci bâbda diğer itikâdî mezhepler tarafından da kendi mezheplerinin üstünlüğünü beyan konusunda kullanılan fırka-i nâciye hadisi kullanılarak, İsmailiyye kurtuluşa eren fırka olarak takdim edilmektedir. Bu yapılırken de aynı Ehl-i sünnet âlimlerinin eserlerinde takip ettikleri metot izlenerek, insanlar din mensupları ve bir dine inanmayanlar olarak ikiye ayrılmakta, bir dine inanmanın gerekliliği anlatılarak, dinsizlerin yanlış yolda oldukları söylenmektedir. Din mensupları da değerlendirilerek, yaklaşık her bin yılda bir gelen davetçilere uyulması gerektiğinden bahsedilmiş ve İsmâliyye’nin yedili hiyerarşik devir anlayışı anlatılmıştır. Bu bölümde zâhir bâtın ayırımı konusuna da değinilerek halk ile bâtın bilgi sahiplerinin durumundan da bahsedilmektedir. Tüm Şia fırkaları tarafından Hz. Ali’nin imametine delâlet eden deliller sıralanarak, Şia fırkaları arasındaki görüş ayrılıklarından da bahsedilmektedir. Sonuç olarak da İsmâilîlerin gerçek anlamda doğru yolda olan ve kurtuluşa eren fırka olduğu vurgulanmakta, diğer toplam yetmiş iki fırkanın dalâlette olduğu söylenmektedir (s. 41-46).

Üçüncü bâbda da İsmâliyye’nin hususiyetlerinden bahsedilerek, gerçek anlamda kurtuluşa eren ve kurtarıcı olan fırka olduğuna dair açıklamalara devam edilmektedir. Bu bölümde Ehl-i sünnet kelâm kitaplarında kullanılan fırka-i nâciye hadisinin sülale/soy bazındaki versiyonu kullanılmaktadır (s. 49). Hz. Ali ve soyunun üstünlüğü çok sayıda hadislerle desteklenerek dile getirilmekte, Hz. Ali ve Hz. Muhammed ezelde mevcut olan ve birbiriyle sohbet eden kişiler olarak anlatılmaktadır. İsmailiyye’deki velâyetin nübüvvetten

üstün olduğu şeklindeki inanç kitapta Hz. Ali “peygamberin yaptığı işi Ceb-rail’siz yapan kişi” olarak dillendirilmektedir (s. 53).

Dördüncü bâb nübüvvet, tenzil ve te’vil, kulun sorumluluğu ve Allah’ın kula yardımını konularını ele almaktadır. Nübüvvet konusuna diğer kelâm kitaplarında olduğu gibi nebi ve resul (mürsel) farklılığı beyan edilerek başlanmaktadır (s. 81). *Kelâm-ı Pîr’e* göre insanda iyi kötü her eğilim mevcuttur. Melek gibi bir varlık olması da, yırtıcı bir hayvan gibi etrafındakilere zarar vermesi de mümkündür. Bu insanın eğitilerek yönlendirilmesi ile ilgili bir durumdur. İnsanlar içinden hakikati yani batın ilmini bilen bir kişinin çıkararak halkı zahirin ardındaki hakka çağırması, örneklerle onları kötü alışkanlıklardan uzaklaştırması gerekir (s. 82-83).

Şeriatın zâhiri mahlûkâtın zahirine yönelik olduğu için değişkendir. Ama bâtın hakikat âlemine dâhil olup değişmez. Batın asıl zahir feridir. Şeriatın zâhirini getirerek dinin dünyaya ait hükümlerini kurmak nebinin görevidir. Namaz, oruç, zekât, hac, Kur’an şeriatın zahiri ile ilgili şeyler olup, bunlar zahir ehli olan halk içindir. Bir de bu şeriatın batını vardır ki, bir kişinin de bu batını bilmesi ve hak edenlere bunu öğretmesi gerekmektedir. İşte bu iş vasi-likle ilgilidir (s. 84-85).

Kitapta tenzil ve te’vil ayırımı yapılması da dikkat çekmektedir. Kitaba göre tenzil kutsal kitabın zâhiri ile, te’vil de batını ile ilgilidir. Tenzil nebinin işidir. Te’vil de vasînin işidir. Her dinin zahiri ve batını olması sebebiyle her nebinin batını anlatacak bir vasîsi olması zorunludur. Hz. Âdem’in vasîsi Mevlânâ Şeyys, Hz. Nuh’un vasîsi Mevlânâ Sam, Hz. İbrahim’in vasîsi Mevlânâ İsmâil, Hz. Mûsa’nın vasîsi Mevlânâ Hârun, Hz. İsa’nın vasîsi Mevlânâ Şemun, Hz. Muhammed’in vasîsi Hz. Ali’dir (s. 86). Her nebi nâttır. Nâttıklar hatadan ve rezil olmaktan uzak değildir. Ama mevlânâ yani vasî hatadan münezze ve masumdur. (s. 87). *Kelâm-ı Pîr’de*ki bu anlayış, İsmâililikteki velâyetin nübüvvetten üstün olduğuna dair kabulünün bir izharı olarak kabul edilebilir.

Beşinci bâb insanların Allah hakkındaki tasavvurları ile başlamaktadır. Allah ve sıfatları hakkında insanlar Mü’ettele (doğrusu Mu’attıla) ve Müşebbihe şeklinde ikiye ayrılarak bu görüşler açıklanarak eleştirilmektedir. Allah’ı tanımanın bazı seçkin kimseleri/imamları tanımaktan geçtiği vurgulanmakta

ve bu hususta Hz. Ali ve onun soyundan gelen zamanın imamı ön plana çıkarılmaktadır. Kitaba göre İsmâil, imametini kendi soyundan devam edeceğini bilmediği için Musa Kazım'ın imametine ses çıkarmamıştır. Musa Kazım da İsmail ile kendisinin arasını bozmak için laf getirenlere yalan söylediklerini söyleyerek, İsmâil'i hakkında Allah ve rasulünün nasları bulunan bir kişi olarak nitelmiştir (s. 107). İmamlar açık veya gizli naslarla ilan edilir. Her imam kendisinden sonraki imamı açıkça söylemelidir. Bunun yanı sıra imam kendinden sonra imam olacak evladına işaret eden bilgileri hüccet ve dâi adı verilen güvenilir kimselere söylerler. Bu hüccet ve dâiler, verilen bu bilginin gereğini yapmakta zorunludur (s. 108-109).

Önceki bâblarda bahsedilen Hz. Ali'nin üstünlüklerinin bu bâbda da anlatılmaya devam edildiği görülmektedir. Bu bâbda Hz. Ali Allah'ın sırrı, kelâm-ı nâtık, kıyamet bayrağının kaldıracısı olarak nitelenmekte, Nizârî İsmâililiğinin önemli isimlerinden Hasan Sabbah da unutulmamaktadır.

Altıncı bâbda cismanî ve ruhanî âlemin, ahiretin yani meâdın hallerinden bahsedilmektedir. Cismanî âlem tenler âlemi, ruhanî âlem de hakiki âlem olarak tasvir edilmektedir. Cehennem ebediliğinin vurgulandığı satırlarda insanların ahirette çabalarına göre melek, peri ve yırtıcı hayvanlara dönüşebileceğinden bahsedilmektedir. (s. 126). Akabinde Nizârî İsmâililiğin kavramlarından dâi, sadık muallim, muallim-i Hak, müstecip, hüccet-i a'zam mekanları ve bu makamların özelliklerinden bahsedilmektedir.(128-129).

Yedinci bâbda İslâmî kavramlar hakkında farklı te'villerde bulunmaktadır. Taharet (temizlik) zâhir ehlinin davranışlarından arınmak, abdest ise imamın ilmüne dönmek olarak te'vil edilmektedir. El, baş, burun ve ağız yıkamak dâinin veya muallimin bilinmesi; ayak ve başı mesh etmek de muhaliflerden uzaklaşarak edinilen bilgilerin zâhir ehlinden gizlenmesi demektir. Teyemmüm hüccetin olmadığı yerde dâi veya muallimle arınmak demektir. Cima ve uyku cünüplüğün iki çeşitidir. Ayrıca namaz süreklilik, salâ ehl-i hakka davet, mezar insan teni, münker ve nekir melekleri zalim insanlar, zekât dine dair bilgilerin öğrenilmesi, hac önceki itikadından çıkıp yeni davetçinin davetine uymak, hayız şüpheye düşmek, uyku gafillik, giysi ve kapalılık sırrın başkalarına söylenmemesi olarak te'vil edilmektedir (s. 131-134.)

Devamında kitabın yedi bâbdan oluşmasının sebepleri üzerinde durulmaktadır. Buna sebep olarak hak yol İsmâîliliğin yedi mertebesi öne çıkarılmaktadır. Bunun yanında yedi kat gök, yedi gezegen, yedi yeryüzü, yedi deniz, yedi iklim, yedi rüzgâr, yedi gün (-ün bir hafta oluşu), insanın yedi uzvu, yedi hüküm sahibi (altısı ulu'l-azm peygamber, yedincisi medhi), yedi tat, yedi renkten de bahsedilerek yedi rakamı üzerinde birtakım yorumlarda bulunulmaktadır (s. 139-141).

Daha sonra ahiret ile ilgili olarak Tûbâ ağacı, huriler, cennet ve kapıları, cennetteki süt ve şarap ırmakları ve cennettekilerin diğer halleri; cehennem ve halleri hakkında bazı bilgiler verilmektedir (s. 145-151).

Kitabın sonunda Nasır-ı Hüsrev yine müellif olarak takdim edilerek, telifin 1207 yılın Şevval ayının on dördü olan cumartesi (milâdî 25 Mayıs 1793) günü bittiği belirtilmektedir. Diğer taraftan kitapta yanlış ve eksik bir bilgi olması durumunda metnin tashih edilmesi de istenmektedir. Bu istek metne farklı dönemlerde müdahale edilebildiğini ortaya çıkarmaktadır.

Kitabın orijinal metni ele alındığında konuların bâblara göre ayrıldığı görülsede, bir konuya ait değerlendirmelerin farklı bâblarda da sürdürüldüğü görülmektedir. Eserde ayet olarak takdim edilen bazı ibarelerin ayet olmadığı görülmektedir. Mesela, Allah Âdem'i kendi sureti üzere yarattı" hadis/rivayeti âyet olarak nitelenmekte olup, bu yanlışlık editörün dikkatinden kaçmamıştır (s. 91). Kitapta ayet diye takdim edilen ifadelerin birer rivayet oluşu orijinal metnin müellifinin/müelliflerinin Kur'ânî bilgisinin zayıf olduğunu göstermektedir.

Son dönemde Anadolu'ya Aleviliğin hangi etkiyle ne zaman geldiği ve ilk temsilcilerinin kim olduğu konusunda bir takım tartışmalar yapılmaktadır. Anadolu Alevî-Bektâşîliğini on birinci yüzyıldan başlatarak İsmâîlilik üzerinden okuyan Zahide Ay ve Ali Avcu'nun onun kitabına yaptığı eleştirileri bu tartışmalara örnek olarak verilebilir. *Kelâm-ı Pîr*'in editörü de konu ile ilgili bazı çalışmaları anarak görüş bildirirken, kendisi gibi düşünmeyen ilahiyatçıları "ideolojik bagajlarından" kurtulamamakla itham etmektedir. Bununla beraber kanaatini temellendirirken dipnotta referans verdiği kişinin de bir ilahiyatçı olduğunu göz ardı ettiği görülmektedir (s. 12).

Kelâm-ı Pîr'in Farsça orijinali kitabın sonunda her sayfaya iki sayfa sığdırılarak, kolayca okumaya imkân vermeyecek şekilde eklenmiştir. Orijinal metnin her sayfaya bir sayfa olacak şekilde basılması yapılan tercümenin kontrolü veya farklı tercümelere imkân vermesi bakımından faydalı olabilirdi.

Bunun yanı sıra tercüme eserde bazı olumsuzluklar da tespit edilmiştir. Meselâ, ayet ve hadislerin parantez içinde verilen Arapça ibarelerinin yanlış okunması dikkat çekicidir. Yine en temel kelâm kavramlarından olan ve Mu'tezile için kullanılan "mu'attıla" kavramı "mü'ettele" şeklinde okunmuştur (s. 89). Hz. Peygamber'e nispet edilen hadis/rivayetlerin tahriç edilmeden sunulması (s. 48, 49) da çalışma açısından bir eleştiri unsurudur. Bu olumsuzluklar eserin hazırlanması aşamasında -ideolojik bagajı olduğu düşünülse de (?)- bir ilahiyatçıya duyulan ihtiyacı göstermesi bakımından önemlidir.

Çalışmada bazı eksiklikler olsa da, gizliliğe büyük önem veren bir mezhep olan İsmâîlîliğe dair yine İsmâîlîliler tarafından yazıldığı bilinen bu eserin dilimize ve ilim dünyamıza kazandırılması çok önemlidir. Bu sebeple başta editör, mütercim ve yayınevi olmak üzere bu çabayı ortaya koyanlara teşekkür etmek ilmi bir sorumluluktur.

Bu tanıtım vesilesi ile bazı bölümlerinde *Kelâm-ı Pîr*'le mukayeselerin yapıldığı, Âşık Paşa ve *Garibnâme* merkezli editöryal bir kitabın yakında çıkacağı haberini vermek isterim.